

УДК 94(497.16)"1815/1839"(093):929

*Др Недељко В. РАДОСАВЉЕВИЋ**
Историјски институт
Београд

ПЉЕВЉА И ПЉЕВАЉСКИ КРАЈ У ИЗВЕШТАЈИМА КЊАЖЕСКОЈ
КАНЦЕЛАРИЈИ ИЗ УЖИЧКЕ НАХИЈЕ И ОКРУЖЈА УЖИЧКОГ 1816-
1839.**

АПСТРАКТ: У раду је указано на значај извора из фонда „Књажеска канцеларија“ Архива Србије, тематске целине „Ужичка нахија“, за истраживање историје Пљеваља и околине у времену од 1815. до 1839. Сачувана грађа, која је коришћена у раду, представља углавном једносмерну комуникацију, од локалних српских власти у Ужичкој нахији ка Књажеској канцеларији. Ипак, и као такви, ти прворазредни извори омогућавају да се боље сагледа мишљење које су у Ужичкој нахији имали како носиоци власти, тако и људи других професија, о приликама у непосредном суседству у Османском царству, у које је улазио и пљеваљски крај.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Османско царство, Кнежевина Србија, Књажеска канцеларија, Милош Обреновић, Ужичка нахија, Пљевља, историјски извори.

Књажеска канцеларија била је лична канцеларија кнеза Милоша Обреновића. Почетак њеног деловања сеже у време Другог српског устанка 1815. године, а чине га кнежеве наредбе и његова преписка са устаничким старешинама. Књажеска канцеларија није била установљена неким посебним актом. Напротив, постепено је изграђивана у складу са новим околностима на подручју Београдског пашалука, након склапања усменог спора-

* nedeljko.radosavljevic@iib.ac.rs

** Рад настао као резултат истраживања иа пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије „Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне“ (Ев. бр. 177031), који се реализује у Историјском институту у Београду.

зума о подели надлежности између кнеза Милоша Обреновића и Марашли-али паше. Књажевска канцеларија постојала је у времену постепене изградње српске аутономне државе 1815–1830, али и након формирања Кнежевине Србије. У њеном делокругу били су готово сви српски послови у Београдском пашалуку, укључујући и питања кнежеве дипломатске активности. Ингеренције су јој ширене упоредо са постепеним проширивањем надлежности српских народних власти, и све мањим утицајем османске управе на прилике у поменутом пашалуку, који је постао језгро модерне српске државе. Део послова које је Књажевска канцеларија првобитно имала у својој надлежности, попут спољне политике и односа са Цариградом, постепено се издваја, а неке послове је још 1820. преузела Народна канцеларија, којој су, на пример, били поверени мањи судски спорови, све до успостављања нахијских судова, магистрата.¹

Грађа која је резултат деловања Књажевске канцеларије чини основни, и један од најзначајнијих фондова Архива Србије. На основу места настанка, институција или личности на које се односи, она је подељена на 40 тематских целина, формираних управо по том начелу: административним јединицама (нахије, касније окружја), институцијама (Београдски конзулат, Војска, Школа, Црква и свештенство), занимањима и личностима (Лекари и апотекари, Јован Обреновић). Значајан део грађе из фонда Књажевска канцеларија нестао је у време аустроугарске окупације Србије 1915–1918, и вероватно је отуђен од окупационих власти.

Тематска целина означена архивским бројем КК XXXII, односи се на Ужичку нахију. Она има укупно 694 предмета, насталих од 1816. до 1839, од којих многи садрже више докумената. Изузев два документа, једног делимично писаног на грчком и једног на османскотурском, сва поменута грађа је српске ћирилске провенијенције, писана црквенословенским писмом, на српском језику са примесама црквенословенског. Тематску целину у највећој мери чине писма упућена из Ужичке нахије од локалних српских власти и њихових представника Књажеској канцеларији, односно кнезу Милошу Обреновићу лично. Изузев мањег броја концепата, одговори на извештаје из Ужичке нахије у овој тематској целини нису сачувани. Тако је, заправо, сачуван само један смер ове преписке, односно део комуникације који се односи на извештаје из Ужичке нахије кнезу Милошу и његовој кан-

¹ Ј. Милић-Грчић, *Књажевска канцеларија 1815–1839*, Водич Архива. Србије, књига I, Београд 1967, 9–10.

целарији. Грађа из ове тематске целине објављена је у целини.²

С обзиром на то да је Ужичка нахија била на граници области коју је до стварања Кнежевине Србије контролисао кнез Милош Обреновић, као и касније, у време постојања Кнежевине Србије, извештаји који су са њеног подручја стизали у Књажеску канцеларију били су разноврснијег садржаја него они из нахија које су се налазиле у унутрашњости Београдског пашалука. Поред локалних прилика, ужички оборкнезови, а касније окружни и срески начелници, пажљиво су пратили збивања у непосредном суседству, али и у удаљенијим областима које су биле под османском влашћу. Разлога за то било је пуно: до 1830. недефинисана граница и непостојање јасног разграничења надлежности српских и османских власти, чврст османски гарнизон у Ужицу, о чијој снази говори и чињеница да је у време Првог српског устанка капитулирао после Београда, важан пут који је јужним ободом Београдског пашалука, потом Кнежевине Србије, повезивао Босну са другим деловима Османског царства, нередовно стање у време гушења јаничарских побуна и устанака против централне власти, који су увек представљало потенцијалну претњу. Поред извештаја везаних за те проблеме, присутни су и они који се односе на привреду, здравствене прилике, хајдучију...³

У извештајима који су из Ужичке нахије, а потом Окружја ужичког слаги Кнезу Милошу, присутни су и они који се односе на Пљевља и пљеваљски крај. Они су били веома важни, јер се радило о граничној области Херцеговачког санцака, потом од 1833. посебног пашалука, значајном урбаном и административном центру, географски блиском границама Кнежевине Србије.

² *Књажеска канцеларија, Ужичка нахија-књига прва (1816–1830)*, приредио Н. Радосављевић, Ужице-Београд 2005; *Књажеска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839), књига друга, документи*, приредио Н. Радосављевић, Београд-Ужице 2006.

³ Време на које се односи овај рад (1816–1839) било је веома динамично у периферним областима Османског царства, међу које свакако треба убројати Београдски пашалук (Смедеревски санџак), Босански пашалук, и од 1833. Херцеговачки пашалук. Поред геополитичких промена на Балканском полуострву након Другог српског устанка (1815), Грчког устанка 1821, Руско-османског рата и Једренског мира 1829, који је одредио постојање нових, модерних националних држава (Краљевина Грчка, Кнежевина Србија), у Османском царству отпочели су реформски процеси, који ће изазвати отпор конзервативних елемената и оружане побуне муслиманског беговата, нарочито у Босанском пашалуку и Скадарском санџаку. О томе опширније: В. Поповић, *Источно питање*, Београд 1996, 161–170; Исти, *Аграрно питање у Босни и турски нереди у време реформног режима Абдул-Меџида (1839 – 1861)*, Београд 1949, *passim*; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 232–233; И. Ортајли, *Најдужи век империје*, Београд 2004, *passim*.

Извештаји о приликама у Пљевљима (Таслица, Ташлица) Књажеској канцеларији се по времену настанка могу поделити на време до настанка Кнежевине Србије 1830, затим од стварања Кнежевине до припајања подручја Шест нахија 1833. и након тога, до 1839. године. Гранична, 1839. година, која је наведена, не означава престанак интересовања власти Кнежевине Србије за збивања у близини њених граница, већ време реорганизације државне управе, када тим послом почињу да се баве друге институције.

У извештајима који су у наведеном периоду настали, за тај град помињу се обе варијанте имена, Пљевља, на српском језику, и његово турско име Таслица (Ташлица), тада очигледно у широкој употреби и код муслимана и код православних. Прво писмо у коме се Пљевља у наведеном хронолошком оквиру непосредно помињу, био је извештај рујанског оборкнеза Јована Мићића кнезу Милошу од 7. августа 1818. Поред текућих послова, од којих је по њему најважнији био искорењивање хајдучије, Мићић пише да је група од, како каже, *дванаест ужичких Турака*, отишла код босанског везира у Травник, и да су седам дана касније отишли *преко Пљеваља, Пријепоља и Сјенице* у Цариград (*Станбол*). Иако других детаља о овом догађају нема, писмо указује на то да је Мићић очигледно пажљиво пратио шта се дешава у ужичком гарнизону и вароши, тада већински муслиманској, и о томе извештавао Милоша Обреновића, који је покушавао да учврсти своју власт, још увек засновану на *ad hoc* ферманима за сваку појединачну надлежност.

Гарнизон Ужичког града, близу границе Босанског пашалука, и становници подграђа, нису се лако мирили с јачањем српских институција власти, и тражили су начина да то по сваку цену спрече, па је и поменута мисија њихових представника у Травнику, а потом и у Цариграду, од Мићића тако и протумачена.⁴ Три године касније, 21. јуна 1821, оборкнез Стјепан Јовановић је из Ужица обавестио кнеза Милоша да се у Пљевљима прикупља храна (иштира) за војску, да је до тада већ узето 150 товара жита, и да је војска (вероватно из целог Босанског пашалука) била спремна за покрет. Те вести Јовановић је, како каже, добио *од неких људи* који су дошли из Пријепоља и из Пљеваља. У истом писму се наводи и то да су *митрополити сарајевски, херцеговачки и зворнички, заточени у Травнику*, да је из престонице стигла наредба да се од раје купи оружје и да се посеку најугледнији људи међу хришћанима, али да је босански везир успео да то одложи.⁵ Прикупљање османске војске увек је изазивало озбиљну забринутост српских

⁴ *Књажеска канцеларија. Ужичка нахија-књига прва (1816–1830)*, док. 21, 32.

⁵ Исто, док. 101, 99.

власти, јер је могућност отпора великој војној сили била мала. У овом случају се радило о реакцији на Грчки устанак, што потврђује и хапшење митрополита грчког порекла, који су били архијереји Васељенске патријаршије. Војска је очигледно била спремна да крене ка областима у којима је избио устанак, али како су Срби иза себе имали два устанка, кнезу Милошу није се веровало, па је та формација могла да буде предвиђена и за превентивно деловање и против њега. Даљих последица, међутим, није било.

Након готово мира на том простору дуго готово једну деценију, уследиле су муслиманске побуне због реформи султана Махмуда II и укидања јаничарских формација, које су одавно биле изгубиле првобитни смисао, а контрола централних власти над провинцијским одредима готово да није ни постојала. Иако је главнина јаничарског корпуса уништена у престоници и у Румелији 1826. јаничари су у Босанском ејалету 1827. пружили јак отпор, а у једном тренутку су чак успели да протерају и везира, о чему је Кнез Милош детаљно обавештаван. Крај двадесетих година 19. века је време озбиљних османских пораза. Босанска војска се је невољно и у расулу ишла ка руском фронту према Видину, пљачкајући и уништавајући чак и летину у Старом Влаху. У то време упућен је и извештај Јована Мићића кнезу Милошу, којим га обавештава о тим догађајима, али и наводи да је у Пљевљима избила побуна због наредбе да се у војску мобилишу и муслимани и хришћани. Када је похапшене вође нерета, припаднике обе вере, требало да по наређењу везира пребаце у Травник, избила је општа побуна у граду, а муселим и други чиновници одани везиру једва су успели да се преко Пријеполја евакуишу. Побуна је добила и шире димензије, јер су јој се прикључили и Колашинци.⁶ У Пљевљима је, дакле, тада преовладала комшијска солидарност и заједнички интерес и муслимана и православних, да се не одлази на удаљена ратишта, мада су њихови интереси суштински и даље били различити, више због анахроног поретка Османског царства него због њих самих. У овом случају Милош Обреновић није морао да буде превише забринут за границе области које је контролисао, али су такве нередовне прилике узроковале проблеме на простору, који је по одредбама нешто касније склопљеног Једренског мира (1829) требало да припадне будућој Кнежевини Србији. Поред тога, трговина са Херцеговином била је веома важна за становништво Ужичке нахије, а нередовно стање на том простору је веома сметало тој привредној делатности, посебно зато што се радило о куповини и продаји стоке.

Потврда за то види се и из Мићићевог писма кнезу Милошу од 30. јула

⁶ Исто, док. 327, 260.

1829. У њему се наводи да босанска османска војска масовно дезертира и пљачка, и да је само кроз Нову Варош и Пријепоље прошло око 4.000 војника. Дезертери су палили куће и летину по селима, убијали стоку и чинили друга злодела и штете. Власт султана Махмуда II тада је била готово непостојећа, а Татари који су по Пљевљима позивали на мобилизацију враћали су се необављеног посла, јер нико није желео да иде у већ изгубљени рат против Русије.⁷ У вези с тим, треба истаћи да су информације кнезу Мићићу о збивањима у Пљевљима у овом периоду стизале и од православних и од муслимана, попут алајбега Бркића, који се изричито помиње у поменутом писму.⁸

Извештаји који су у Књажеску канцеларију стизали од успостављања Кнежевине Србије 1830. до њеног проширења подручјем Шест нахија 1833⁹, садрже различите информације, међу којима преовлађују два питања: акција српских старовлашких кнезова на припајању њиховог подручја Кнежевини, и сукоби између побуњених босанских феудалаца, које је водио Хусеин Градашчевић, и велике низамске војске, упућене да побуну сломи. У том трогодишњем периоду писма кнезу Милошу Обреновићу нису стизала само од кнезова Ужичке нахије, већ и од свештеника и кнезова Старо-влашке нахије, још увек под непосредном османском влашћу. Међу њима се најчешће помињу имена Ђока Јованчевића, Аврама Милићевића Обућине и Сима Јаковића (каснијег капетана Ивањичког среза). Поред њихових, у Књажеску канцеларију стизала су и писма муслимана лојалних царској власти, који су од кнеза Милоша тражили помоћ и заштиту за најближе чланове породица.

Када је реч о Пљевљима, Пријепољу, Чајничу и другим пределима Херцеговачког санџака који су били близу Ужичке нахије, највише података управо се односи на нестабилне прилике у време Градашчевићеве побуне. О томе су до Ужица вести доносили путници, избегла лица, духовне личности, као и поједини муслимански прваци. На основу тих писама, јасно се види да су се те области налазиле на путу обе војске, и побуњеничке и царске, и да су биле места сукоба и преговора различитих посредних и непосредних учесника у том рату.

⁷ Исто, док. 330, 262–263.

⁸ На истом месту.

⁹ У питању проширења Кнежевине Србије подручјем Шест нахија 1833, за простор Ужица и околине најзначајније је било припајање дела Старовлашке нахије, чиме је граница српске аутономне државе померена ка југу, још ближе херцеговачким градским насељима, Пријепољу и Пљевљима. Ново стање, створено акцијом кнеза Милоша и локалног становништва, потврђено је новим султановим хатишерифом (изјаснителним, толкователним), издатим исте године.

У време почетка побуне, Пљевља су била транзитно место одакле су царски емисари ишли ка Босни са наредбама, које у почетку више није нико слушао. Преко Пљеваља је и босански везир налазио пут за комуникацију са централним властима. Кнез Јован Мићић је у два писма Милошу Обеновићу, од 12. и 14. маја 1831. кратко известио о томе, држећи своје одреде у приправности, мада у том тренутку још увек није имао тачну слику шта се заправо догађа.¹⁰ Из сачуваног концепта одговора на друго Мићићево писмо, види се да му је наређено да прати кретање обе војске и спречи прелазак границе Кнежевине Србије, а посебно да обрати пажњу да локална војска лојална султану не пређе преко Јавора док не стигну низамске трупе.¹¹ Положај кнеза Милоша био је веома сложен, јер је морао да снабдева царску војску провијантом, а Градашчевићу се није могло веровати, па је ојачавана и граница на Дрини. Да је опрезност била на месту, показује и стање из августа 1831. када су Градашчевићеве војници, после првих пораза, почели да дезертирају, прелазе српску границу и продају ратни плен. Лојална османска војска, мобилисана на лицу места, састојала се и од муслимана и од православних, који су се заједно борили, али је Градашчевићева побуна подстакла сличне идеје и код других османских поданика, попут Дробњака и брдских племена, која су се, опет по Мићићевим информацијама, спремала да пресеку путеве за Пљевља и нападну град.¹²

У међувремену, у августу 1831. су побуњеници под контролом већ имали простор до Сјенице, док су неки муслимански прваци преко Јована Мићића покушавали да ступе у везу како са централним властима, тако и са Кнезом Милошем лично. Мићићу се тим поводом обратио и Смаил-ага Ченгић, обавештавајући га о томе да ће кренути ка Пљевљима, да има 12 хиљада војника под оружјем, и да моли за сваку помоћ и везу како са Србијом, тако и са босанским и видинским пашом. Концепт одговора кнеза Милоша на ово писмо није сачуван. Међутим, он је посебним писмом упозорио одметнуте Градашчевићеве присталице на то да од њега никакву помоћ не могу очекивати, и да ће бити на услузи царској војсци.¹³

¹⁰ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831-1839), књига друга, документи*, док. 351, 21–22; 353, стр. 23–24.

¹¹ Исто, док. 353, 23–24

¹² Исто, док. 365, 33–34.

¹³ Прокламација кнеза Милоша Обреновића упућена побуњеним босанским капетанима, написана је по налогу и уз надзор Порте. М. Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, Београд 1999, док. 3, 98–99.

О различитим српским погледима на саму Градашчевићеву побуну, односно о ставовима да ли је то прилика да се крене у заједничку ослободилачку акцију или је реч о још једном пљачкашком подухвату који је унесрећио и православне и муслимане, али и о недовољно провереним вестима у том хаотичном времену, говори и писмо које је 5. јануара 1832. са Јавора кнезу Милошу Обреновићу упутио Ђоко Јованчевић. Док у првом делу говори о наметима које Градашчевићеви људи траже од народа да плате, без обзира на то што су измирили пореске обавезе, доводећи тако становништво тог подручја у веома тежак положај, у другом делу писма наводи да је од локалних муслимана дознао да ка Пљевљима, у сусрет Градашчевићу, *иде брат цетињског владике да се сојузи с њиме*. У одговору на то писмо, кнез Милош је саветовао да се исплата Градашчевићу одуговлачи све док не стигне низамска царска војска, док се на вест о брату црногорског митрополита није осврнуо. Он је, очигледно, имао јаснији преглед ситуације, укључујући и вести о кретању велике османске војске за коју је прибављао храну, али и податке о насиљу који су по Старом Влаху чинили Градашчевићеви одреди.¹⁴ У даљој преписци која се односи на ова збивања, говори се о напредовању низама и његовом снабдевању храном из Србије. Наравно, овај пут то је једино било могуће за готов новац.¹⁵

Пљевља су у том времену служила као уточиште за породице побуњеничких вођа из предела који су се низамској војсци нашли на путу, пре свега из Новог Пазара. Неки нововарошки муслимани су, у страху од трупа које су пристизале и предстојећих битака, априла 1832. преко Јована Мићића тражили да их кнез Милош прими у Србију, што им је обећано, а у неким случајевима и реализовано.¹⁶ Јован Мићић је наставио да прати збивања у Старом Влаху и шире, све док побуна није угушена. Петог маја 1832, обавестио је кнеза Милоша да је низам ушао у Пљевља.¹⁷ Из овог периода само

¹⁴ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831-1839), књига друга, документи*, док. 376, 44. Деца два муслиманска првака, Ашин-бега и Смаил-бега, примљена су са великом пажњом у Србију. Исто, док. 409, 99.

¹⁵ Хатишериф из 1830. којим је успостављена Кнежевина Србија, предвиђао је могућност да Порта за своје потребе може у Србији куповати робу, пре свега привијант, и то плаћати по одговарајућим ценама. Из Ужичке нахије је 1831. царској војсци отпремљен велики број живе стоке, као и значајна количина жита и брашна, што је локално становништво довело до оправданог страха од несташнице хране. Несташница се појавила већ почетком 1832. и била је решена поделом жита из заједничких амбара. Н. В. Радосављевић, *Ужице, град и нахија – окружје у времену страха (1788-1862)*, Ужице 2013, 30-33.

¹⁶ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831-1839), књига II, документи*, док. 398, 89-91.

¹⁷ Исто, док. 418, 105.

један документ се односи на привредне тешкоће. У њему се говори о томе да трговци не могу да своје плаћене товари пренесу *из Босне*.¹⁸

Из каснијег периода, од 1837. до 1839. основни извештаји који се односе на Пљевља носе сасвим другачији печат. У Кнежевини су престале да постоје нахије, а створена су окружја и срезови, док су на границама уставновљени санитарни карантини по узору на европске, од којих је на простору према Пљевљима најзначајнији био Мокрогорски. Од два директора мокрогорског карантина, Матеје Христића и Милосава Перуничкића, стизале су вести о здравственим, привредним и политичким приликама. Године 1837, предузете су све мере предострожности због непроверених гласина да се у Пљевљима појавила куга. Време боравка у карантину због тога је продужено на готово месец дана, дезинфекција свих ствари била је обавезна, а казне за избегавање тих мера веома строге. Након што су се уверили да је у *Босни све здраво*, и Христић и Мићић обавестили су кнеза Милоша да вест о појави куге у Пљевљима није тачна. Директори карантина упозоравали су да таква карантинска политика наноси штету привреди Кнежевине, јер је ужички крај најбоље купце за своје производе, а то је била жива стока, управо имао у Херцеговини, али је здравље становништва свакако било важније.¹⁹ Вести о политичким и војним збивањима биле су ретке. Матеја Христић је 27. новембра 1837. обавестио кнеза Милоша да је Али-паша Ризванбеговић мобилисао војску (поново и муслимане и православне) како би кренуо на побуњене Колашинце, али других, подробнијих вести није било, све до 15. јануара 1838. када се сазнало да су се они предали.²⁰ У поменутих извештајима се, такође, наводи да у суседним областима влада мир, што говори о томе да су се прилике стабилизовале.

Године 1839. извршена је још једна реорганизација служби у Кнежевини Србији, држави која је успоставила своје функције, па је и Књајеска канцеларија реорганизована, а послови којим се бавила већим делом били пренети на друге институције. Међутим, извори који су остали иза њеног широког деловања имају изузетну важност за истраживање историје географски веома широког простора, и ван граница Кнежевине Србије, што пример Пљеваља и Пљеваљског краја потврђује, не само када је реч о политичкој и војној, већ и привредној и друштвеној историји.

¹⁷ Исто, док. 418, 105.

¹⁸ Исто, док. 373, 39–40.

¹⁹ Исто, док. 549, 229; док. 550, 230–231; док 553, 232–233.

²⁰ Исто, док. 629, 302–303; док 646, 320.

Phd Nedeljko RADOSAVLJEVIĆ

PLJEVLJA AND THE SURROUNDING REGION IN REPORTS FROM
UŽICE NAHIJA AND UŽICE DISTRICT TO KNJAŽESKA KANCELAR-
CIJA FROM 1816 TO 1839

Summary

An integral part of the fund Knjažeska kancelarija, kept in the Archives of Serbia, is the thematic unit KK XXXII, Užice Nahija. Some of the most significant documents in this thematic unit were created from 1816 to 1839. They are published in full and, aside from rare concepts of answers, represent only one half of the communication from the local Serbian government in Užice Nahija to prince Miloš Obrenović and the Knjažeska kancelarija. The sources, written mostly in the form of a report, include information regarding Pljevlja, the administrative center of the Herzegovina sanjak along with the town's surroundings, over the course of the entire period. The sources from the thematic unit are very important for social, economic, military and diplomatic history. Examples of the sources which are used in the text offer new data about Užice, as well as Pljevlja and the region, in the period of great geopolitical changes in the Balkans.